

dc_508_12

Ferkai András

Molnár Farkas
Molnár életművének nagymonográfiája

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Budapest, 2013.

dc_508_12

I. A kutatási feladat és előzményei

Az értekezés a nemzetközi avantgárd mozgalom és a modern magyar építészet egyik legjelentősebb képviselőjének, Molnár Farkasnak az életművét kívánja a teljesség igényével és újszerű módon feldolgozni.

Molnár munkássága korántsem mondható ismeretlennek, hiszen életében és a halála óta eltelt több mint hatvan év során számos ismertetés, kritika, tanulmány, sőt több könyv is megjelent róla. A nemzetközi Bauhaus-irodalom a kezdetektől foglalkozott személyével és munkáival, de – érdeklődésüknek megfelelően – inkább csak a weimari Bauhaushoz köthető korszakával. Ha a korabeli hazai publikációkat nem számítjuk, azt mondhatjuk, itthon a hatvanas évek második felében ébredt érdeklődés Molnár iránt. Először ifj. Janáky István építész kezdte vizsgálni életét és alkotásait, azzal a szándékkal, hogy könyvet írjon róla. A „Molnár Farkas élő hagyatéka” című dolgozatát (1966) a következő évben a MÉSZ tanulmány pályázatára adta be, majd a Magyar Építőművészet folyóiratban tett közzé belőle egy rövidebb kivonatot. Janáky gyakorló építészként saját tervezői gondolkodásának előzményét fedezte fel Molnárbán: az újtó, állandóan kísérletező avantgárd művészt, akinek nemzetközi horizontú és jelentőségű munkássága példa lehetett a megújulásra a modern mozgalom válságának idején. Így munkájában nem annyira a művészettörténet tudományos módszereit fedezhetjük fel, hanem az ún. operatív történetírást, amely a múltat aktualizálja és tanulságként állítja a kortársak elé. Bár díjat kapott tanulmányára, kéziratát nem fejlesztette tovább, s nem lett belőle könyv, ma már nehéz megmondani miért.

Kiadták viszont Gábor Eszter könyvét a CIAM magyar csoportjáról (1972), amelyben olyan nagy terjedelemben foglalkozott Molnár (és Fischer) tervezői és agitativ tevékenységével, hogy azzal a még élő, és magukat háttérbe szorítottak érző CIAM-tagok heves ellenkezését váltotta ki. A fiatal művészettörténész első könyvében mindenekelőtt a csoport hiteles történetét akarta megírni az akkor rendelkezésre álló dokumentumok és források alapján. Ezen túl, a csoport tagjainak terveit és épületeit vetette alapos morfológiai elemzés alá. A kismonográfia terjedelme nem tette lehetővé, hogy az egyes tagok, vagy a csoport vezetőinek munkásságát részletesebben áttekintse, de még így is ez a könyv az első olyan publikáció, amelyben Molnár munkái szép számban és archív fotókon megjelentek.

Molnár életével és munkásságával a legtöbbet Mezei Ottó művészettörténész foglalkozott. Mezei egyik fontos kutatási területe a magyar művészeknek a Bauhaus fejlődésében játszott szerepével volt kapcsolatos. A hatvanas évek végén kezdett ezen a témán dolgozni, s a források kutatása során arra a meggyőződésre jutott, hogy a nemzetközi irodalom igazságtalanul alulértékeli a magyarok szerepét a weimari Bauhausban, és különösen az iskola 1922-23-as konstruktivista fordulatában betöltött kezdeményező szerepüket nem domborítja ki. Ő publikálta először a KURI-manifesztumot, s később is gyakran visszatért a KURI-csoport működésére és jelentőségére. 1981-ben jelent meg átfogó tanulmánya – *A Bauhaus magyar vonatkozásai* (Budapest, 1981, Népművelési Intézet) címmel – kis példányszámban, szinte kézirat gyanánt. Ebben a kötetben Molnár Farkasnak kiemelt hely jut, szinte a fél könyv róla szól. Mezei számos új kutatási eredményt közölt itt: először ebben a kiadványban olvashatunk például Molnár együttműködéséről Heinz Wichmann weimari építésszel, 1938 után megvalósult munkáiról, vagy eldugott lapokban megjelent cikkeiről. Molnár rehabilitálásának vágya olyan erős volt benne, hogy képes volt bizonyíthatóan papíron maradt weimari tervek megvalósultként tárgyalni. Ezeket a túlzásokat későbbi írásaiban már nem követte el, de soha nem cáfolta azokat egyértelműen. Számos alkalommal írt Molnárról a Magyar Építőművészet, továbbá az Építés-Építészettudomány folyóiratban. Az utóbbi hasábjain jelent meg a Szentföld-templom történetét bemutató alapvető tanulmánya, és egy jó válogatás Molnár nehezen elérhető cikkeiből. Mezei állította össze a Németországban működő emigráns magyar művészeket bemutató *Wechselwirkungen. Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik* (Kassel, 1986) kiállítás és *A magyar grafika külföldön.*

Németország 1919-1933, (MNG, 1989) katalógusába kerülő, Molnárral kapcsolatos anyagot. Végül Mezei lett a szerzője az első Molnár Farkas-monográfiának, amely 1987-ben, már Major Máté halála után jelent meg az Architektúra-sorozatban. Megkésettsége ellenére fontos esemény ez, még ha a szerző nem is vállalkozott többre, mint az addigi eredmények összefoglalására. Mezei utalt Molnár képzőművészeti és alkalmazott grafikai munkáira, de a sorozat jellegét tiszteletben tartva, alapvetően megmaradt az építész-monográfia keretei között.

Bajkay Éva viszont éppen a képzőművészet felől közelített Molnárhoz. Különböző kiállítási katalógusokban és a pécsi Jelenkor folyóiratban megjelent tanulmányai a Pécsi Művészkörben és a Bauhausban kifejtett művészeti tevékenységét dolgozták fel. A Molnár születésének centenáriuma rendezett kiállítás (Kassák Lajos Múzeum, 1997) katalógusában a festményeket és az önálló, illetve albumba került grafikai lapokat mutatta be, míg Bakos Katalin a tipográfiai- és reklámgrafikai munkákat vette sorra. Az építészről Gábor Eszter és Bonta János írt. Az 1997-es kiállításon már szinte együtt volt a teljes életmű, akkor mégsem vállalkozott senki könyvbe foglalására. 2000-ben készült egy csaknem egy órás portréfilm (Madzin Attila és Vámos Dominika) *A Bauhaustól a Szentföldre: Molnár Farkas* címmel, amely átfogó ígérennyel mutatta be Molnár életét és munkásságát. Végül, a Pécs Kulturális Főváros 2010-es programja adott lehetőséget egy olyan kötet kiadására, amely a Bauhausban megfordult pécsi művészek sorában Molnár Farkas teljes életművét dolgozhatta fel. A Bajkay Éva szerkesztette könyvben (Pécs, 2010, Pro Pannonia Kiadó) a szerkesztő Molnár festészetéről, Várkonyi György grafikáiról, Bakos Katalin a reklámgrafikai munkásságáról és Rosch Gábor az építészetéről írt. A szerzők a nagy pécsi Bauhaus-kiállítás párhuzamosan folyó előkészítése során feltárt új eredményeket is beépíthették e könyvbe. A sorozat szabta terjedelmi keretek – továbbá a kétnyelvű (magyar és angol) kiadás viszont csak kismonográfiát tett lehetővé. A pécsi kiállítás katalógusában a berlini Bauhaus Archiv Museum der Gestaltung igazgatója, Annemarie Jaeggi írt a magyar építészek közreműködéséről a Bauhausban és Gropius irodájában. Még egy fontos kiadvány készült 2011-ben a zágrábi Betlheim-gyűjteményről (Vladimir Mattioni szerk.: Bauhaus – Zbirka Marie-Luise Betlheim), melynek anyagában Molnár Farkas művei különösen nagy számban szerepelnek. Ezekről a festményekről, grafikákról és építészeti tervekről Moravánszky Ákos és Hubertus Gaßner ír a könyvben.

Jogosan merülhet fel a kérdés: ennyi könyv és tanulmány után mi szükség van egy újabb Molnár Farkas-könyvre? Nem tudunk-e már minden lényegeset életéről, életművéről? A válasz több okból is – nem. Egyrészt soha nem készült el Molnár műveinek teljes jegyzéke. A korábbi publikációkban közölt listák hiányosak, megépült épületek felett siklottak el, meg nem valósult tervek és pályázati munkák maradtak ki, vidéki épületek pontos címe hiányzott, nem is beszélve az ismert hiteles képzőművészeti alkotások számának öröndetes gyarapodásáról. Egy nagymonográfiának ezt a gondos filológiai munkával feltárt anyagot a teljesség igényével, rendszerezve kell tartalmaznia. A másik ok az, hogy a Molnárról eddig készült monografikus feldolgozások nem szemlélték életművét egységes egészként. Mezei Ottó építész-monográfiát írt, a Bajkay Éva szerkesztette könyvben pedig különböző szerzők között parcellázódott fel Molnár tevékenysége. Ez átfedésekhez, ismétlésekhez vezetett, s a kép mozaikszerű maradt, mert nem tudták kihasználni az együttes tárgyalásból eredő szinergiát. Az egyetlen szerző által írt nagymonográfia viszont lehetőséget ad arra, hogy az életmű mostanáig külön-külön tárgyalt szeleteit szintetizálja, azok kölcsönhatásaival is foglalkozzon, és egységes szerkezetbe illessze őket. Igaz, hogy Molnár csak a húszas évek közepéig foglalkozott intenzíven képzőművészeti és alkalmazott művészeti feladatokkal, s azután inkább építésztként működött, tehát a kétféle tevékenység időben szétválik egymástól, ám az első építészeti próbálkozásoktól – tehát az 1910-es évek végétől – kezdve megfigyelhető, hogy hasonló művészi problémák foglalkoztatják festőként, grafikusként és építésztként. Elvégre egyetlen emberről van szó, akinek világlátását, művészi felfogását, s annak változását ezek a műfajok és művészi területek együtt képviselik. Az életmű műfajokra szeletelése különösen az avantgárd mozgalom korszakában káros, hiszen ezt a mozgalmat éppen a műfajhatárok felbomlása, a művészeti területek újfajta szintézise jellemezte. De azt sem állíthatjuk,

hogy az avantgárd mozgalomként való megszűnése után, az építész praxis gyakorlása közben, Molnár ne használta volna képzőművészként szerzett készségeit, s ne figyelt volna a kortárs festészet és grafika eredményeire.

II. Az anyaggyűjtés és feldolgozás

Azt szokták mondani, hogy a művészettörténetben az új összefoglaláshoz új adatok szükségesek. Jelen értekezés anyaga széles körű forráskutatáson alapul. Bár a másodlagos források, a korabeli és a referált szakirodalom feldolgozását is fontosnak tartottam, fő célomnak mégis az elsődleges források feltárását tekintetem. Az életmű-katalógus összeállításához tervtári, levéltári és közgyűjteményi adatokat használtam fel. Az épületek és építészeti tervek adatait elsősorban Budapest Főváros Levéltárának anyagából vettem, de kutattam többek között a Baranya-megyei és Szegedi Levéltárban, a Magyar Ferences Levéltárban, a Türringische Hauptstaatsarchiv-ban, a Magyar Építészeti Múzeumban, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában, a Műegyetem Levéltárában és a pécsi ciszterci gimnázium könyvtárában. Egyes vidéki épületek pontos helyét, címét helyszínbemjárás során ismertem meg. A festmények és grafikák eredeti példányait közgyűjteményekben (Janus Pannonius Múzeum, Magyar Nemzeti Galéria, Szépművészeti Múzeum, Bauhaus Archiv Berlin, Kunstsammlungen Weimar stb.), illetve magángalériákban és magángyűjtőknél tekintetem meg. Az avantgárd folyóiratok, könyv- és folyóirat címlapok reklámgrafikai munkák nagyobb részét a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Kassák Múzeumban, az OSZK-ban, a berlini Kunstbibliothekben, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában, pécsi és debreceni könyvtárakban és magángyűjteményekben találtam meg. A zágrábi Betlheim-gyűjtemény anyagát nem volt módom a helyszínen tanulmányozni, de – hála Várkonyi Györgynek – használhattam az akkor még megjelenés előtt álló kiadvány digitális változatát. A zürichi Műegyetem CIAM-archívumában (gta, ETH) a Schweizerische Nationalforschung és a MÖB, a berlini, weimari és dessauai helyszíneken a Klebelsberg Kunó ösztöndíj segítségével gyűjthettem anyagot.

Nagy súlyt fektettem a korabeli publikációk, cikkek, tanulmányok, kritikák és recenziók feltárására. Az ismert építészeti fórumok (Tér és Forma, Magyar Építőművészet, Vállalkozók Lapja) mellett kevésbé ismert építészeti-, művészeti-, kulturális és társasági folyóiratokból, hetilapokból, sőt hazai és külföldi napilapok anyagából is bőven merítettem. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a kortársak és szemtanúk közül már szinte senki sincs életben, így az események, konfliktusok és viták rekonstruálásában írott forrásokra tudtam csak támaszkodni. Köztudomású, hogy Molnár lakásának háborús pusztulása nyomán levelezésének nagy része ott veszett, ezért felbecsülhetetlen értékűek azok a korabeli levelek, melyek mások archívumában maradtak fenn (Giedion, Gropius, Forbát, Breuer, Theo van Doesburg, Fischer, Rácz, Preisich stb.). Nagyban segítette munkámat ifj. Janáky István, aki rendelkezésemre bocsátotta hatvanas évekbeli jegyzeteit, feljegyzéseit, olyan adatokkal, melyek azóta eltűnt, lappangó művekre vonatkoznak, illetve időközben elhalálozott adatközlőktől származnak. Különösen sokat jelentett a kutatás számára, hogy Breuer teljes megmaradt levelezését a washingtoni Smithsonian Institute archívumában on-line el tudtam érni. Számos addig megválaszolatlan kérdésre kaptam e levelek elolvasásával választ.

Az írott és tervrajzi források mellett alapvető jelentőségűek a képi források. Arra törekedtem, hogy a megvalósult épületekről minden elérhető archív fényképet feltárjak, s az időközben leromlott, átalakított házakat az eredeti állapotukat tükröző, fotótörténeti értéket is képviselő képekkel (készítőjük: Escher Károly, Máté Olga, Haár Ferenc, Bortnyik Sándor, Pap Gyula, Bánó Ernő, Seidner Zoltán) illusztráljam. Új felvétel csak ott készült, ahol nem került elő korabeli fénykép. A fotók másik csoportja túlnyomórészt amatőr felvétel, elsősorban portrék, családi fotók, csoport- és életképek, melyek bevonását az életpálya hiteles felvázolásához, a kor és a körülmények megidézéséhez tartottam szükségesnek. Kifejezett

szándékom volt, hogy Molnár arcának, személyiségének változását 5-10 évenként készült arcképeken is végig követhessük. Az archív képeket főként a berlini Bauhaus Archiv, a Magyar Építészeti Múzeum, a KÖH Fotótára és H. Sipos Edit gyűjteményéből kölcsönöztem, de kaptam fényképeket az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézetől, a Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárából, a budapesti és pécsi Molnár-családoktól, Haidegger Judittól, Csuka Zoltánnétől, Hevesy Katalintól, Haulisch Lenkétől és Ruth Betlheimtől. A képzőművészeti jellegű alkotások reprodukcióját a műveket őrző közgyűjteményektől, szükség esetén magángalériáktól vagy gyűjtőktől szereztük be. Csak lappangó vagy más formában nem ismert művekről közöltünk fekete-fehér, könyvben vagy folyóiratban megjelent képet.

III. Az értekezés felépítése és tudományos eredményei

Az értekezésben foglalt tudományos eredmények egy része filológiai természetű, a másik része a művészettörténet-írás általánosabb fogalomköréhez tartozik, s a feldolgozás és megírás módjával kapcsolatos.

Nincs nagymonográfia pontos és minél teljesebb életmű-katalógus nélkül. A Molnár Farkas munkáit tartalmazó lista több alfejezetből áll: 1. építészeti tervek és épületek; 2. tervpályázatok; 3. festmények; 4. grafikák és rajzok; 5. reklámgrafika és könyvművészet. Az egyes tételek minden fontos adatot tartalmaznak a végén a források és irodalom megjelölésével, és hosszabb-rövidebb leírással, amennyiben az szükséges. A sokszorosított grafikai lapok esetében igyekeztem megadni az összes közgyűjteményben őrzött példány adatait. A lista legtöbb tételéhez egy-egy nézőkép tartozik, hogy ez a fejezet a könyv többi részétől függetlenül is jól használható legyen. A katalógus tartalmazza a filológiai munka legtöbb és legkönnyebben lemérhető eredményét. Az épületek és tervek listájában számos eddig ismeretlen (A27, A31, A43, A70, A79, A80, A100, A103, A104, A105, A106) vagy sosem publikált (A17, A19, A32, A34, A84, A87, A109, A110, B01, B02, B05, B08) alkotás szerepel. Ugyancsak először sikerült több épület (a medgyesi gyár, az érdfigeti ház, a gödi és akarattyai nyaralók) pontos címét közreadni. A festmények és grafikák jegyzékében is van néhány újonnan előkerült és azonosított vagy még nem publikált mű (C06, C08, C20, D01, D02, D03, D04, D07, D10, D12, D30, D53, E02, E11, E13, E16, E21-26, E29). Az E27 számú festmény egy darabját közli Bajkay (2010), de a teljes kép és a hátoldalán kivehető korábbi festmény most szerepel először publikálva. A műjegyzék a 2011-ben lezárt kutatás eredményét tükrözi, s egy-két újonnan előkerülő alkotással bővíthet még, ahogyan erre nem sokkal a könyv megjelenése után akadt példa. Ennek ellenére leszögezhetjük, hogy az értekezés minden műfajban számos új tétellel gyarapította az addig ismert életművet. Az életmű része, mégis a katalógustól távolabb, az irodalomjegyzék mellett szerepel Molnár saját írásainak, cikkeinek, tanulmányainak és recenzióinak teljes jegyzéke. Ebben a listában is található jó néhány új tétel. Ilyenek a korai, pécsi napilapokban megjelent írások, a Magyar Kőművesmesterek Lapjának cikksorozata, a Magyar Hírlap 1929-es évkönyvében és az 1930-as őszi vásár katalógusában közölt cikkek, a Dokumentum folyóirat névtelenül megjelent „Város” című tanulmánya, a Tűzhely, az Ünnepek, a Városház, a Műszaki Világ, Eternit Szemle című folyóiratok cikkei, a Magyarország, Pesti Napló, Nemzeti Újság által közölt rövidebb hozzászólások, és a Bartha Miklós Társaság 1942-es kiadványának tanulmánya.

Az értekezés irodalomjegyzéke a Molnárral kapcsolatos összes felhasznált és általam elért releváns írást tartalmazza, így a vonatkozó hazai és külföldi, korabeli és referáló szakirodalom eddig legteljesebb gyűjteménye. Az értekezéshez tartozik egy tizenöt tételű válogatás Molnár Farkas 1920-1940 közötti íásaiból. A válogatás szempontja volt, hogy lehetőleg fedje le Molnár tevékenységének minél több területét, így vannak írások esztétikai és festészeti kérdésekről, fotómontázsról, a városépítésről, népi építészetéről és természetesen a legtöbb az építésről és építészetéről szól. Igyekeztem jelentős, ám

mégis kevésbé ismert tanulmányokat közre adni, olyanokat, melyek alapján képet alkothatunk Molnár teoretikus és mozgalmi munkásságáról, írásművészetének fejlődéséről. A Dokumentum folyóiratban megjelent Város című írást korábban senki nem sorolta Molnár életművébe. A Magyar Írás irodalmi és művészeti lapban 1924-ben közölt Bauhaus-kiáltványt négyen írták alá, azért került be a válogatásba, mert a szöveg elemzése alapján Molnárnak komoly része lehetett a megfogalmazásában. A kiválasztott szövegek jól mutatják Molnár eredeti meglátásait, gyakran meglepően árnyalt véleményét, néha önkritikus, máskor elfogult vagy meggondolatlan megnyilvánulásait. Az írások alapján megállapíthatjuk, Molnár szakírói és publicisztikai munkássága legalább olyan fontos alkotóeleme az életműnek, mint a tervek, rajzok vagy épületek.

Az eddig említett részek tulajdonképpen a nagymonográfia függelékét alkotják, ezért a tartalomjegyzék eltérő (vörös) színnel tünteti fel őket. Az értekezés érdemi része (a tartalomjegyzékben fekete színnel jelölve) az életpályát és életművet bemutató-elemző tanulmány. Négy fő fejezetre tagolódik, és nagyjából kronologikus rendben követi a fejleményeket. Az értekezés tudományos eredményeinek másik csoportja éppen a feldolgozás módjával, a felhasznált művészettörténeti módszerekkel és szemlélettel, a szöveg megformálásával függ össze.

Komoly gondot okozott számomra, hogyan lehet a több éves kutatás eredményeképpen összegyűlt hatalmas anyagot olvasható, sőt élvezhető történeté szőni. A válogatás, a kiemelés, vagyis az értékelés szempontjai, az anyag strukturálásának módja önmagában is nehéz feladatot jelentenek, de ehhez hozzájárult még a történetírás mai alapvető gondja: a posztmodern kor válságba sodorta a „nagy narratívát”. Ez a monográfiák műfaját is érinti, annyiban, hogy nem írhatunk úgy, mintha tudnánk, valójában hogyan történtek a dolgok, ahogyan ezt a historizmus történész mesterei, például Leopold von Ranke gondolta. A források és adatok értelmezést kívánnak, s ugyanazokból a dokumentumokból gyakran mást olvasnak ki, más következtetéseket vonnak le a hozzájuk különböző időben és különböző szándékkal közelítő kutatók. A művészeti alkotásokról pedig egyébként is úgy gondoljuk, hogy nem lehet objektív leírást készíteni, csak a kortól, szemléletől függő értelmezést adni.

Ezért az eseménytörténetben is arra törekedtem, hogy a feltárt adatokból összeálló képet mindig szembesítsem a kortársak (és mindenek előtt a művész saját) véleményével, továbbá az utókor interpretációival, hogy azután ezekhez fűzhessem a magam apróbb-nagyobb korrekcióit és kommentárjait. Az események többnyire a felszínre hoznak valamilyen kérdést, témát (olykor többet), ami azután az illető fejezetnek a vezérszólamává válik. Ezek többnyire emberi kapcsolatokkal, intézményekkel, vagy az adott korszakkal függenek össze, s így segítenek a Molnár pályáját meghatározó vagy befolyásoló tényezők megértéséhez. Módot adnak arra is, hogy az avantgárd természetének megfelelően számos rokon művészeti területet (mozgásművészet, avantgárd színpad, irodalom, tipográfia, fotó, kiállítás, reklám stb.) bevonjunk a tárgyalásba. A vizsgálat módszere interdiszciplináris, felhasználtam a művelődéstörténet, az esztétikátörténet, az intézménytörténet, a szociológia és szociálpszichológia, illetve a recepcióelmélet tanulságait.

Az életpálya folyamatát taglaló fejezetek sorát megszakítottam a valamilyen szempontból fontosnak tartott s ezért kiemelt műveket bemutató és értelmező, rövidebb fejezetekkel. Hogy a Walter Benjaminszerű metaforákkal éljek, „egyirányú utca” helyett a „flâneur” (sétáló, kószáló) meg-megálló, azután újra nekiülő mozgását vettem alapul. A gyorsabb haladást jelentő történeti fejezetek közé kerülő műelemzések elmélyedésre vagy kitekintésre adnak lehetőséget. A módszer itt alapvetően a művészettörténeti hermeneutika, vagyis párbeszéd a művel. Olykor, a korábbi interpretációk révén, beszűrődik a recepcióelmélet, de az elemzés mindig a műből indul ki. Az egyes alkotásokon való gondolkodás, a kitaró szemlélet és megfigyelés hozza elő azokat a sejtéseket és felismeréseket, majd a referenciákat és analógiákat, melyek révén megvalósul az interpretáció. E téren Oskar Bätschmann hermeneutikai módszerét kívántam követni. Az ismert és kevésbé ismert művekkel kapcsolatban

igyekeztem kérdéseket föltenni, a korábbi interpretációkat vagy saját hipotéziseimet objektívnálni. Ily módon, minden egyes műelemző fejezetnek kialakult a maga sajátos témája, problematikája. A Siratás című festményről szóló esszének például az ikonográfiai értelmezés és kontextusba állítás. Az Orvieto című festmény kapcsán a természeti téma absztrahálása, a képtér festői kezelése, a Cézanne-hoz és a kubizmushoz fűződő viszonya a vizsgálat tárgya. Az Itália-mappa részben a „kuboexpresszív” jelző körüljárására, részben a naturalis ábrázolástól a konstruktív kompozícióig vezető gyors fejlődés bemutatására ad módot. A Fiú légi játékszerrel című karc, amellet, hogy bevonja a sárkányünnepek és repülő konstrukciók témáját, lehetőséget ad a madártávlát, a felülnézet új szerepének tárgyalására. A KURI-várost aligha lehetne másképp elemezni, mint a húszas évek nyugat-európai ideális városterveivel párhuzamba állítva. Az 1926-os családi ház tervről szóló fejezet vezérszólama a színes építészeti, a Papirember című könyv borítójáról szóló pedig a fotómontázs. A három családi ház elemzése módot ad a 'modern' fogalmának árnyalására: a Kavics utcai ház az anyagszerűség tagadásának és az öregedésnek a konfliktusáról, a Lejtő utcai ház a modern építészet idegenségéről szól, a Tyroler-ház Molnár Le Corbusier-hez való ellentmondásos viszonyára vet fényt. A Delej utcai lakás fényképei még a németalföldi festészet polgári enteriőrjeit is képesek behívni. A Mese utcai ház az organikus gondolkodás, a környezetre való reagálás nemzetközi példáinak koordináta-rendszerében értelmezhető igazán. A pestújhelyi személyzeti épületnél a tervezés és megvalósulás kálváriája kerül a középpontba, ezáltal képet kapunk a társadalmi közegről, amelyben Molnárnak működnie kellett, míg a Szentföld-templom dilemmáját már az alcím elárulja: torzóban maradt főmű vagy a meghasonlás szimbóluma.

Arra törekedtem, hogy az ismert művekkel kapcsolatban is új kérdéseket vessek fel, új konjektúrákat állítsak fel, s – ha szükséges – megkérdőjelezzem a korábbi interpretációkat, legyen az más eredménye vagy a saját régebbi állításom. Az elemzés és értelmezés munkájában természetesen erősen befolyásolt mindaz, amivel a könyv írásakor éppen foglalkoztam: aktuális szakmai problémáim, akkori olvasmányaim, napi oktatási gyakorlatom, a konferenciák, amelyeken részt vettem. Ezeket túl, a jelentés kibontásában közrejátszott személyes intuíción is, de – Bächtmannal egyetértve – úgy gondolom, ez nem jelenthet szubjektívizmust, mivel minden esetben igyekeztem megalapozott feltevéseket tenni és logikus érveléssel, módszertanilag helyesen levezetni a gondolatmenetet. Ennek révén – azt gondolom – megteremtettem annak előfeltételeit, hogy interpretációmat mások helyeselhessék vagy cáfolják, vagyis sosem törekedtem arra, hogy egyetlen helyes értelmezésnek állítsam be a magamét.

A többi fejezetben is bőségesen találunk olyan elemzéseket, amelyek új fényt vetnek korábban rögzült, téves vagy sztereotípiává lett megállapításokra. Ilyen a Vörös kockaház terv és a Bauhaus Archivban őrzött színes családi ház terv datálása, az 1923-as linómetszetek képarcitektúráként való értelmezése, vagy a KURI-kollázs viszonya Malevicshez, Lisszickijhez és a szuprematizmushoz – hogy csak néhányat említsünk. Molnár szerzőségének kérdése a Gropius-Meyer irodában vagy a később Heinz Wichmannál készült terveket illetően; a húszas évek második felében készült számos terv datálása. Új tudományos eredménynek tartom Molnár szerzőségének megállapítását Szentpál Olga iskolájának belsőépítészeti kiképzésével kapcsolatban (első itthon megvalósult munkája!), Ligetivel, Fischerrel és Breuerrel való együttműködésének részleteit, az 1938 utáni eddig ismeretlen tervek feltárását – még akkor is, ha ezek csak apró módosulást jelentenek az életmű egészét illetően.

Egy külföldön tanult, s a nemzetközi kapcsolatait hazatérése után is ápoló művész esetében lényegesnek tartottam, hogy műveit ne csak a szűkebb hazai közegben, hanem internacionális szinten vizsgáljam, összevetve a hozzá hasonló feladatokkal foglalkozó, közismert vagy kevésbé előtérben álló művészek, építészek alkotásaival és gondolataival. Legjobban így járulhatunk hozzá ahhoz, hogy tárgyilagos képünk legyen eredményeiről, hogy se túl-, se alul ne értékeljük munkásságát. Ahol szerepe úttörő volt, ott azt ki kell mondanunk s a világ elé tárunk, hogy elfoglalhassa az őt megillető helyet az

egyetemes építészettörténetben. Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatnunk, megszépítenünk, ahol ez a szerep megszűnik, amikor a művek elvesztik a kapcsolatukat a nemzetközi folyamatokkal és helyi értékűvé válnak. A korábbi feldolgozásokból ez a horizont hiányzott.

Itt térek rá a könyv megírásának utolsó lényeges szempontjára, az irodalmi műfaj kérdésére. Hayden White sok vitát kiváltó történeti tropológia vagy narratológia elmélete szerint a történész munkájának az eredménye irodalmi szöveg, amelynek műfaja egyáltalán nem olyan jelentéktelen, mint azt a történészek korábban gondolták. Az események „realista” leírása csak egy lehetőség a sok közül, s a kutató által tudatosan vagy többnyire inkább tudattalanul választott beszédmód, retorikai formula visszahat az eseménytörténetre, magukra a tényekre. Ha elfogadjuk ezt a megközelítést, Molnár pályáját leginkább sorsdrámaként lehet tárgyalni. Egy hallatlanul tehetséges, az újra nyitott és érzékeny művészről van szó, akinek megadott, hogy a legfogékonyabb ifjúkorát az európai avantgárd egyik szellemi központjában, a weimari Bauhausban töltse. Személyesen ismerte a korszakot meghatározó művészek jó részét, és bekapcsolódhatott az új művészet és építészet megteremtésébe. Amikor úgy döntött, hogy hazaköltözik, hirtelen az addigi világával szemben ellenséges közegbe került. Ideáljainak megvalósítása egyre komolyabb akadályokba ütközött, folytonos konfliktusok nehezítették életét. Ez a folyamat végül az egzisztenciális ellehetetlenüléshez és az eszméibe vetett hit megingásához vezetett.

Hiba lenne azonban ezt a drámát kizárólag politikai-ideológiai téren értelmezni. Az a tény, hogy már Weimarban konfliktusba bonyolódott Gropius-szal, Forbáttal, Breuerrel, Wichmannal, arról tanúskodik, hogy e problémák nagy része nem külső tényezőknek volt köszönhető, hanem személyiségéből fakadt. Gondoljunk csak bele, micsoda következményei lettek 1919-es meggondolatlan szereplésének! Szélsőségek iránti vonzódását barátja, Weininger Andor már akkor idegenkedve szemlélte, túlzott szereplési vágyát és becsvágyát pedig Forbát tette szóvá. A levelekben gyakran felmerül az inkorrekttség vádja. Amúgy általában kedves, játékos fiúként emlékeznek rá, s ha portréit nézzük, tényleg valami gyerekes vonást fedezhetünk fel rajtuk, még a harmincas években is. Úgy tűnik, tetteinek következményeit nehezen tudta előre fölmérni. Állandóan provokált, a határokat feszegette, s amikor kemény válasz érkezett, mint az 1932-es kiállításuk utáni bírósági eljárás, vagy a Kamarából való kizárása 1938-ban, akkor megrémült és újabb meggondolatlan lépéseket tett. Ezeket a Molnár karakterére vonatkozó megállapításokat, ahogyan az életművet értékelő részeket is, az egyes fejezetekbe – a legmegfelelőbb helyekre – építettem be. A monográfiát nem zárja külön összefoglaló-értékelő fejezet, az általános érvényű gondolatokat inkább a Molnár-életmű recepciótörténetét tartalmazó előszóba illesztettem.

Úgy érzem, az értekezés méltó összefoglalása a harminc éve elkezdett kutatásnak, mely során a két világháború közötti magyar építészet különböző aspektusait tártam fel. Az eszmék, ideológiák és viták feldolgozásával induló munka az épületállomány topográfiai adatainak közreadásával folytatódott, majd egyes épülettípusokra, építetők és tervezők viszonyára, a szakmai működés és intézményrendszer formáira tért ki, hogy újra visszakanyarodjon a Bauhausban dolgozó magyarok és a CIAM nemzetközi szervezetében való közreműködés témáira. Molnár Farkas személye tulajdonképpen mindezeket a szegmenseket képes egyesíteni, s így az értekezés – annak ellenére, hogy „csak” egyetlen művész nagymonográfiájáról van szó – az egész korszakról alkotott képünket képes kissé megváltoztatni, új színekkel, tónusokkal árnyalni.

A jelölt publikációinak jegyzéke az értekezés témaköréből

Farkas Molnár 1897-1945. Der Klassiker des ungarischen Funktionalismus, *Architese* (Zürich) 18: 1. (1988) 29-32.

Viták a nemzeti építészeiről 1930-39. *Építés-Építészettudomány* 26: 3-4. (1994). 255-278.

Buda építészete a két világháború között. Bp. 1995. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet kiadása. 287 o. ISBN:9637381570

Hungarian Architecture between the Wars. In Dora Wiebenson and József Sisa (szerk.), *The Architecture of Historic Hungary*. Cambridge and London, 1998, The MIT Press. ISBN 0-262-23192-1. 245-274.

Modernism in Hungarian Architecture. In Christian Hermansen, Ray McKenzie (szerk.), *Brave new worlds: an exhibition of modern architecture in Scotland and Hungary, 1930-1950*. Glasgow, 1999, Mackintosh Museum, Glasgow School of Art. ISBN 978-090-1904-61-4. 12-15..

Die Entwicklung der ungarischen Architektur zwischen 1910 und 1965. In Vladimir Šlapeta (szerk.), *Baustelle: Ungarn. Neuere ungarische Architektur*. Berlin, 1999, Akademie der Künste. ISBN 978-388-3310-16-9. 6-14.

Budapest 1927-37, Neues Bauen in Budapest In: Eve Blau and Monika Platzer (szerk.), *Mythos Grosstadt. Architektur und Stadtbaukunst in Zentraleuropa 1890-1937*. Munich, London, New York. 1999. Prestel Verlag. ISBN-13: 978-3791321851. 178-180

Bp., Szentföld-templom, Heinrich István utca 3-5. In: Lővei Pál (szerk.), *A műemlékvédelem tárgyaló körei*. Bp. 2000. OMvH. 15-16.

Ferkai A. (szerk. és szövegek), Branczik Márta, Hajdú Virág, Molnos Attila, Oláh Éva: *Pest építészete a két világháború között.* Bp. 2001. Modern Építészetért Kft. 526 o. ISBN 978-963-0047-531

Modern koncepciók a magyar építészetben 1930 körül. In: Kerékgyártó Béla (szerk.), *Hely és jelentés. Tanulmányok az építészeiről és a városról.* Bp. 2002. Terc Kiadó. 73-87. ISBN 963-8626- 38-0

Modernity or Modern Imagery? Reception of the Szent István Park Apartment Complex in Budapest. In: *Conference Proceedings. The Seventh DOCOMOMO Conference. Image, Use and Heritage: the Reception of Architecture of the Modern Movement*. Paris, 2002, Párizs, 2005. pp. 145-148.

Epilogue: A Case Study, *Centropa. A Journal of Central European Architecture and Related Arts* (New York, USA) 3: 1. (January 2003) 10-12.

Életrajz Molnár Farkasról. *Centropa. A Journal of Central European Architecture and Related Arts* (New York, USA) 3: 1. (January 2003). 13-26.

A CIAM és Közép-Kelet-Európa kapcsolata , In: *Őr vagy megélt tér? Építészettörténeti írások.* Bp. 2003. Terc Kft. 216. o. ISBN: 963-9535-03-6. 73-76.

A modern mozgalom színhasználatáról a Napraforgó-utcai Somogyi-ház kutatása kapcsán. *Magyar műemlékvédelem. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet közleményei.* XIV. Bp., 2007. pp. 279-284.

Modern házak, Bp., 2009, Városháza. A Mi Budapestünk sorozat. ISBN: 9789639669185

Molnár Farkas családház-tervei a berlini Bauhaus-archívumban, *Artmagazin* 37. 2010. 1. 68-71

A Bauhaus utóélete a magyarországi építészet néhány példáján. In: Bajkay Éva (szerk.), *A művésztől az életig. Magyarok a Bauhausban*, Pécs, 2010, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága. 344-357. ISBN 978-963-9873-18-6

Az árumintavásár és a modern építészet, In Székely Miklós (szerk.) *Opus Mixtum 1*. Budapest, 2012. 92-99.

City analysis: social commitment or cold professionalism? The case of Hungary. Közlésre elfogadott tanulmány, mely a CIAM 4. athéni kongresszusához való magyar hozzájárulást tárgyalja. A könyv megjelenése 2014-re várható.